
KARTELLPÁRT

RICHARD S. KATZ–PETER MAIR

A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia*

A KARTELLPÁRT MEGJELENÉSE

A politikai pártokkal foglalkozó irodalom egyik közös vonulata lényegében Ostrogoski (1902) óta az – ami megtalálható a tipológiai és (normatív és empirikus) elemzések nagy változatosságában is –, hogy a pártokat a civil társadalomhoz fűződő viszonyuk alapján kell osztályozni és megérteni (lásd például Duverger, 1954; Neumann, 1956; Panebianco, 1988). Ennek két következménye volt. Az egyik, hogy a tömegpárt modelljét hajlamosak voltak olyan standardnak beállítani, amelynek tükrében kell minden mást megítélni (Lawson, 1980; Sainsbury, 1990). A másik pedig annak alábecsülése volt, amilyen mértékben a pártok közötti különbségek az államhoz fűződő viszonyuk szerint is értelmezhetők.

Azt állítjuk, hogy mindkét értelmezés helytelen. Bemutatjuk, hogy a tömegpárt modellje a demokrácia bizonyos értelmezéséhez kapcsolódik (lásd még: Pomper, 1992), valamint a társadalmi struktúra konkrét, ma már elavult eszményéhez, amelyek egyike sem jellemző a poszt-indusztriális társadalmakra. Mi több, a tömegpárt modellje a pártfejlődés lineáris folyamatát tételezi, amely, még ha figyelembe veszi is a közelmúlt fejleményeit (például Kirchheimer gyűjtőpártja, vagy Panebianco választási professzionális pártja), sugall egy végpontot, ahonnan a lehetséges opció a stabilitás vagy a hanyatlás, és ami – hasonló-

* A tanulmány megjelent a Party Politics 1995. 1. számában.

an a fejlődés végének összes hipotéziséhez – lényegét tekintve gyanús. Ezzel szemben mi azt állítjuk, hogy a nyugati demokráciákban a pártfejlődés dialektikus folyamatot tükröz, amelyben minden új párttípus további fejlődést ösztönző reakciót vált ki, ami azután elvezet egy újabb párttípushoz, a reagálások másik csoportjához és így tovább. Ebből a perspektívából nézve a tömegpárt egyszerűen csak egy folyamat állomása.

Azt is állítjuk, hogy ezt a dialektikát elősegítő tényezők nem csupán a civil társadalom változásaiból származnak, hanem a pártok és az állam viszonyának alakulásából is. Különösen, mivel a közelmúltban érvényesül a pártok és az állam egyre szorosabb szimbiózisának tendenciája, ami azután megteremti egy új párttípus kibontakozásának a kereteit, amit „kartellpártnak” nevezünk. A korábbi párttípusokhoz hasonlóan a kartellpárt a demokrácia meghatározott felfogását tételezi; mi több, ugyan-csak a korábbi párttípusokhoz hasonlóan további reakciókat vált ki, és elveti a további fejlődés magját.

A TÖMEGPÁRT ÉS A GYÚJTÓPÁRT

A tömegpárt modelljére helyezett hangsúly két feltételezést von maga után. Az egyik a demokrácia lényegi értelmére és intézményi előfeltételeire, a másik pedig a választási siker szervezeti előfeltételeire vonatkozik. Mindkettőt a legteljesebben Duverger (1954) dolgozta ki, de jól látható a Beer (1969: 3. fejezet) által leírt brit demokrácia modelljében is, amit „szocialista demokrácia” álnéven említ, valamint a „felclós pártkormányként” azonosított amerikai demokrácia változatos receptjeiben (Ranney, 1962).

Az archetipikus tömegpárt modelljében a politikai élet alapvető egységei az előzetesen és jól meghatározott társadalmi csoportok, amelyek tagsága kötődik az egyén életének minden vonatkozásához (Neumann, 1956: különösen: 403). A politika elsősorban e csoportok versengéséről, konfliktusairól és együttműködéséről szól, és a politikai pártok azok a cselekvők, amelyeken keresztül e csoportok – és így a tagságuk is – részt vesznek a politikában, követeléseket támasztanak az állammal szemben, és végső soron megkísérlik megszerezni az állam feletti ellenőrzést azzal, hogy a saját képviselőiket juttatják a kulcsfontosságú hivatalokba. Mindegyik csoportnak megvan a saját érdeke, amit „saját” pártjának a programja fejez ki. A program nem csupán politikai célok batyuja, hanem koherens és logikailag összekapcsolt egész. Ezért a pártegység és pártfegyelem nem csupán gyakorlatilag hasznos, hanem normatívan legitim is. Ez a legitimitás viszont az embereknek a pártprogram kialakításában való közvetlen részvételétől függ, és – szervezeti szempontból – azt jelenti, hogy szükség van az alapszervezetek és sejtek

kiterjedt tagságára ahhoz, hogy a párt politikaformálási folyamatában a tömegek hozzájárulásának meg legyen az útja, és azért is, hogy meglegyen a parlamenten kívüli párt szupremáciája, ahogyan azt konkrétan a pártkongresszus testesíti meg.

Az egyéni választói döntést korlátozza a szavazói tömegek bezáródása valamelyik, a pártok által képviselt szubkulturális csoportba, ezért a választási politika nem annyira az átlépések közötti differenciális arányokról szól, hanem a mozgósítás különbségéről. A rendszer szintjén azonban a szocialista/tömegpárt modellje lehetőséget kínál a politika fölötti lakossági ellenőrzés megszerzéséhez, amennyiben a szavazók az egyik vagy a másik pártot és jól definiált programját támogatják, és a szavazatok többségét megszerző párt (vagy pártkoalíció) kerül hatalomra. E nézet szerint a pártok nem az egyik, hanem a legfontosabb kapcsolatot teremtik meg a polgárok és az állam között (Lawson, 1988: 36). Ez magába foglalja a szervezeti célszerűség bizonyos felfogását is. Mivel a választási verseny elsősorban a mozgósításról szól és nem az átlépésekről, valamely sikeres párt számára alapvető kívánalom fokozni azoknak az elkötelezettségét, akik már amúgy is hajlanak a támogatására, más szóval akik a „természetes” társadalmi választói bázisának tagjai. Ezért mind a legitimitás, mind pedig a célszerűség miatt arra számítottak, hogy „a baloldal metelye” hatni fog, tehát a társadalom egyéb érdekekeit/rétegeit képviselő pártok kénytelenek átvenni a szocialista/tömegpárt modell alapvető vonásait és stratégiáját, mert különben megsemmisülnek (Duverger, 1954: XXVII). Ebből a megközelítésből a tömegpártot a jövő pártjának tartották.

Annak megjelenése, amit Kirchheimer (1966) „gyűjtőpártnak” nevezett, erősen megkérdőjelezte a párt mint a társadalom előzőleg meghatározott részeinek képviselőjét. Először is az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a hagyományos társadalmi határok elmosódása a korábban markánsan elkülönülő kollektív identitások gyengülését hozta, és már nem volt annyira könnyű meghatározni a választópolgárok egyes szektorait és feltételezni a hosszú távú közös érdekeiket. Másodsorban a gazdasági növekedés és a jóléti állam fokozott fontossága megkönnyítette olyan programok kidolgozását, amelyek már nem voltak szükségképpen megosztóak vagy pártjellegűek, hanem azzal az igénnyel léptek fel, hogy mindenkinek vagy majdnem mindenkinek az érdekeit szolgálják. Harmadszor, a tömegtájékoztatás fejlődésével a pártvezérek kezdtek élvezni, hogy a választók teljes köréhez szólhatnak, egy olyan szavazókból álló táborhoz, akik egyre inkább fogyasztóként és nem aktív résztvevőként viselkedtek.

Ennek lett az új pártmodell az eredménye, és ezzel összefüggően a demokrácia új felfogása is kialakult, amit a megfigyelők olykor, bár rendszertelenül, az európai politika „amerikanizáló-

dásának” tartottak. Immáron a választások inkább a vezetők, nem pedig szakpolitikák vagy programok kiválasztásáról szóltak, miközben ama politikák vagy programok kialakítása inkább lett a pártvezetés, mint a párttagság előjoga. A lakossági ellenőrzést és számonkérést többé már nem a világosan meghatározott alternatívák alapján előretekintve kellett biztosítani, hanem inkább utólagosan, a tapasztalatok és a teljesítmény szerint (pl. Fiorina, 1981). Többé már nem tartották úgy, hogy a szavazói magatartást a rokonszenv határozza meg, hanem a választási lehetőség (Rose és McAllister, 1986). Többé már nem hangsúlyozták a szavazók mozgósítását, sőt még a megnyerésüket sem, mivel mindkét folyamat az érzelmi lojalitás veszélyeztetését jelenthette, ehelyett azt gondolták, hogy a szavazó szabadon lebegővé és el nem kötelezetté vált, hozzáférhető lett és fogékony is bármelyik, illetve valamennyi versengő párt irányában.

Ezzel az új modellel az volt a gond, hogy míg a pártok korábbi felfogása szerint szerepüket a demokrácia működése szempontjából nélkülözhetetlennek tartották és ezért szervezeti fennmaradásukat adottnak vélték, a pártok és a demokrácia új felfogása sokkal esetlegesebbnek tartotta a szerepüket. Így, bár a módozat megváltozhatott, a pártot továbbra is elsősorban a párt és a civil társadalom kapcsolatának tükrében értékelték, holott pontosan ez a kapcsolat lazult meg. Innen a „párt hanyatlásával”¹ foglalkozó terjedelmes irodalom és innen fakadnak a különféle erőfeszítések, amelyek igyekeznek megmagyarázni, miért is lehetnek képesek a pártok túlélni egy ilyen változást (pl. Pizzorno, 1981). Ha ehelyett a figyelmet a párt és az állam kapcsolatára irányították volna, akkor a pártszervezetek fennmaradása és fejlődése is könnyebben érthető lett volna.

A PÁRTFEJLŐDÉS SZAKASZAI

Az eddig tárgyalt pártmodellek élesen megkülönböztetik a pártokat az államtól. A klasszikus tömegpárt a civil társadalom pártja, amely a választók szektoraiból ered, be akar nyomulni az államba és módosítani kívánja az állami politikát, mégpedig a párt szavazótábora hosszú távú érdekeinek megfelelően, akiknek beszámolni tartozik. A gyűjtőpárt, amely nem a civil társadalom pártjaként jelenik meg, hanem olyan, amely a civil társadalom és az állam között áll, ugyancsak kívülről akarja befolyásolni az államot azzal, hogy ideiglenesen az állami politika letéményese kíván lenni, hogy kielégítse gyakorlatias fogyasztóinak rövid távú szükségleteit.² Röviden, a civil társadalommal meglévő, nyilvánvalóan eltérő viszonyuk ellenére mindkét párt kívül van az államon, amely lényegileg megmarad semleges, pártoktól mentes színtérnek.

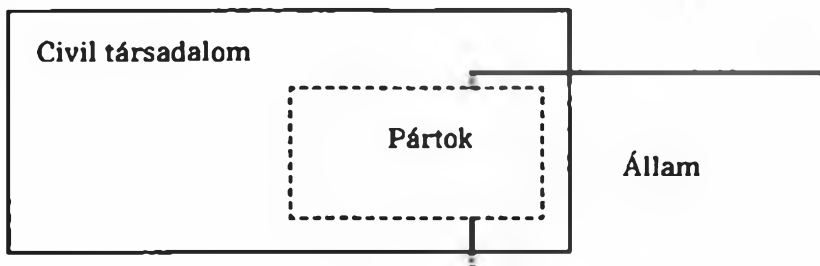
Az a feltételezés, hogy a politikai pártok világosan elkülönültek az államtól, felettébb szokásos és közhelyszerű, mindazonáltal csak a történelem bizonyos időszakaira volt jellemző. Ahogy a határvonal a párt és a civil társadalom között változik az idővel (élesedik a gyűjtőpárt idején, és elmosódik a tömegpárt esetében), ugyanúgy változhat a határvonal a párt és az állam között is. Egyszerű és statikus hármasság (párt, állam, civil társadalom) helyett inkább evolúciós folyamatot látunk, ami nagyjából a XIX. század közepétől napjainkig tart, egy sor külső hatás és rájuk adott válasz hajtja, és megváltoztatta mind a pártok, az állam és a civil társadalom viszonyát, mind pedig az őket elválasztó határvonalakat is. A folyamat négy elkülönülő szakaszra egyszerűsíthető.

E négy szakasz közül az első a XIX. század végének és a XX. század elejének liberális *cenzusos rendszere*, amikor a szavazati jogot feltételekhez kötötték és a vagyontalanok politikai tevékenységét másképpen is szabályozták. Érvényben volt ugyan a fogalmi megkülönböztetés a civil társadalom és az állam között, de a gyakorlatban sokkal kevésbé érvényesült. Eltekintve a szavazati jogtól (valamint a társadalmilag és politikailag megfosztottak mozgalmaitól, azok, akik a civil társadalom politikailag számító elemeit alkották, és azok, akik az állam hatalmi pozícióit foglalták el, a családi kötelek és az érdekek révén oly szoros kapcsolatban álltak egymással, hogy a két csoport nem csupán egyszerűen azonos értelmű volt, hanem erőteljesen át is fedte egymást. Ezt a korszakot a politika olyan felfogása jellemezte, amely egyetlen nemzeti érdeket feltételezett, és aminek a megnevezése és végrehajtása a kormány dolga, és ebben az összefüggésben a kibontakozó politikai pártok természetesen vélték úgy, ahogy Burke leírja: „férfiak” csoportja, akik a köz érdekéért munkálkodnak – vagy talán a magánérdekükért, ahogy a történelem kevésbé jótékony olvasata sugallja. Ebben az összefüggésben nem volt szükség formális vagy erősen strukturált szervezetre. A választáshoz szükséges erőforrásokat, amelyek között gyakran legalább annyira szerepelt a helyi státus vagy kapcsolatok, mint bármi más, ami megfogható, helyi szinten teremteték elő és azok, akik olyan helyzetben voltak, hogy az állammal szemben követeléseket támaszthattak, nem szorultak közvetítőkre.

Természetesen az érdekek összhangja az elméletben nyilvánvalóbb volt, mint a gyakorlatban, az uralkodó osztály perspektívájából inkább, mint a kirekesztettekéből. Hasonlóképpen hamarosan világossá váltak a szervezés előnyei a viszonylag sok burzsoá és kispolgári választóval rendelkező területeken (pl. Joseph Chamberlain birminghami párthatalmi csoportja), és az is, hogy a parlamentben összehangoltan kell cselekedni, ami hatástalanította a korszakra jellemző pártellenes szellemet. Ebben a felfogásban a pártok mégis megmaradtak a káder- vagy

caucus jellegű típusnál és sematikusan az 1. ábrán látható módon kellene őket ábrázolni az állam és a civil társadalom metaszetében. Más szóval a pártok alapvetően azoknak az embereknek a bizottságai voltak, akik közösen alkották mind az államot, mind pedig a civil társadalmat.

Az iparosodás és a vele járó urbanizáció előrehaladt, növekedett azoknak a száma, akik képesek voltak megfelelni a választójogi cenzus követelményeinek, bár igaz, hogy közben ezek is enyhültek. Továbbá a munkásosztály szervezeteinek korlátozását egyre inkább összeegyeztethetetlennek tartották a burzsoá állam liberális alapjaival, és különben sem voltak képesek megakadályozni a munkásosztályt a szervezkedésben, illetve abban, hogy akciókat kezdeményezzen mind a politika, mind pedig a munka világában. Ezek a folyamatok együttesen sokkal egyértelműbben szétválasztották az államot és a civil társadalom addigra összehasonlíthatatlanul nagyobb, politikailag releváns részét. Ez utóbbi most már nagy számban fogadott be olyan embereket, akik személyesen nem voltak kapcsolatban az államot irányítókkal, és akik az államban inkább „őket” és nem „magukat” látták.

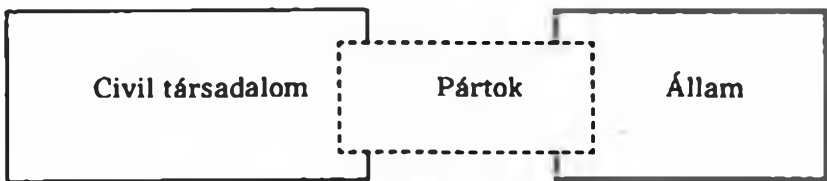

1. ábra. Káder- vagy caucus típusú pártok

A tömegpárt szervezett tagságával, formális struktúráival és gyűléseivel stb., a pártok, az állam és a civil társadalom kapcsolatának második szakaszára jellemző forma. A tömegpárt elsősorban a civil társadalom újonnan aktivizált, gyakran szavazati jog nélküli elemeinek körében bontakozott ki annak a (végül sikeres) küzdelemnek az eredményeképpen, hogy hallassák a hangjukat és végül szerezzék meg az ellenőrzést az állam uralkodó struktúrái fölött. Ahol a régi káderpárt a támogatók minőségére alapozott, ez az új párt azok számára támaszkodott, és igyekezett a sok szerény tagsági díjból pótolni azt, amit a nagy egyéni hozzájárulások formájában nem kapott meg; a szerve-

zett tagsággal és kollektív cselekvéssel pedig az egyéni befolyás hiányát; végül a pártsajtó és más párttal összefüggő kommunikációs csatornák segítségével pótolni, hogy nem jutott hozzá a kereskedelmi sajtóhoz.

A politikai „külsők” eszközeiként ezekben az új pártokban természetesen domináltak azok, akiknek fő bázisuk a párt volt és nem a kormány. Erejük a formális szervezetben volt, ez a dominancia azáltal, amit később parlamenten kívüli pártnak neveztek, egyre formalizáltabb lett és elvi kérdésként maradt fenn még azt követően is, hogy az új pártok először megnyerték a szavazati jogot támogatóik számára, végül pedig a kormányzati hatalmat is. Ezek a pártok, tükrözve a sokkal inkább aktivista politikai napirendet, támogatóik élettapasztalatát és a küzdelem ethosát, természetesen jobban hajlottak a kikényszerített pártösszetartozásra és fegyelemre, mint a burzsoá caucus jellegű pártok. Ebben a tekintetben az a legjelentősebb, hogy ezek voltak az első olyan pártok, amelyek kifejezetten csak a társadalom egy szegmensének érdekeit képviselték. Következésképpen a képviselő feladata kevésbé a nemzeti érdek megnevezése volt, hanem inkább az „ő” társadalmi szejletének ügynőeként kellett cselekednie, annak az érdekeit érvényesítenie. A politikai párt volt az a fórum, ahol az általa képviselt társadalmi csoport politikai érdekeit megfogalmazták. Ezért tehát nem csupán gyakorlatilag és tapasztalatilag volt helyes, ha a párt fegyelmezett volt, hanem normatívan kívánatos is.

2. ábra. A tömegpártok az állam és a civil társadalom közötti kapcsolóként tevékenykednek.

Ilyen értelemben a tömegpárt kibontakozása, végül pedig az általános választójog összefüggött annak az újabb meghatározásával, hogy politikailag mi a helyes. A választójog kiterjesztése csaknem valamennyi felnőtt állampolgárra nem csupán egy oligarchikus rendszert tett demokratikussá, hanem megváltozott az állampolgárok/szavazók – akár sokan voltak, akár nem – és az állam közötti megfelelő viszony felfogása is. A választások a

meghatalmazottak helyett inkább küldöttek kiválasztását jelentették, és ahelyett hogy a polgárok a szavazatukkal hozzájárultak volna a megválasztottak által történő kormányzáshoz, a választás lett az eszköz, amelynek segítségével a kormány felelt a népnek. És a politikai pártból lett az a mechanizmus, amely mindezt lehetővé tette. Sematikusan a 2. ábra mutatja meg a pártok, a civil társadalom és az állam viszonyát a politikának ebben a felfogásában, ahol az állam és a civil társadalom egyértelműen elkülönül, és a pártok hidat, kapcsot alkotnak a kettő között. A pártok azonban továbbra is világosan a civil társadalomban horgonyoztak, még akkor is, ha az államigazgatás poszt-jaira patronázs alapján kapott kinevezések és miniszteri tisztségek elfoglalása révén behatoltak az államba.

Mind a demokrácia tömegpárti modellje, mind pedig a tömegpárt mint szervezeti forma kihívást jelentett a megszilárdult pártok számára, amire a saját szervezetüknek, amilyen éppen volt, reagálnia kellett. Egyfelől a milliós és nem ezres nagyságrenddel mérhető választók körében a caucus jellegű, klikkszerű párt informális hálózatai nem tudtak kampányt szervezni, mozgósítani és megszervezni támogatóikat. Másfelől pedig a demokrácia tömegpárti modelljének növekvő elfogadottsága (a kormány fölött az egységes pártok közötti választással gyakorolt lakossági ellenőrzés) a támogatásukat még a természetes választási bázisukon is aláásta a régi pártok hagyományos szervezeti és kormányzati stílusa miatt.

Egy válasz nyilvánvalóan nem állt a hagyományos pártok vezetőinek rendelkezésére, nevezetesen az, hogy szőröstül-bőröstül átvegyék a tömegpárti ethoszt. Különösen azt a gondolatot nem tudták elfogadni, hogy a pártok a társadalom jól körülhatárolt szegmenseinek képviselői céljából léteznek, ugyanis a nekik megmaradó szegmensek (farmerek, iparosok stb.) nyilvánvalóan egyre inkább állandóan a kisebbséget jelentenék. Hasonlóképpen az a gondolat, hogy a parlamenten kívüli szervezet domináns legyen, nem volt vonzó a kormányzatban már berendezkedettek számára. Továbbá meg kellett ugyan szervezniük és mobilizálniuk a választási támogatókat, de anyagi erőforrások miatt nem nagyon fügtek tőlük; a felső és a középsztályok pártjaiként még mindig nagy egyéni hozzájárulásokból meríthettek; kormányon lévő pártokként az állam sok erőforrását saját előnyükre hasznosíthatták; a rendszer pártjaiként kiváltságos hozzáférésük volt a velük rokonszenvező kommunikáció „nem pártok iránt elkötelezett” csatornáikhoz.

Ennek eredményeként a hagyományos pártok vezetői hajlottak olyan szervezetek megteremtésére, amelyek formailag tömegpártnak látszottak (rendes tagság, alapszervezetek, pártkongresszus, pártsajtó), de amelyek a gyakorlatban továbbra is hangsúlyozták a parlamenti párt függetlenségét. Ahelyett, hogy hangsúlyozták volna a parlamenti párt, mint a tömegszervezet

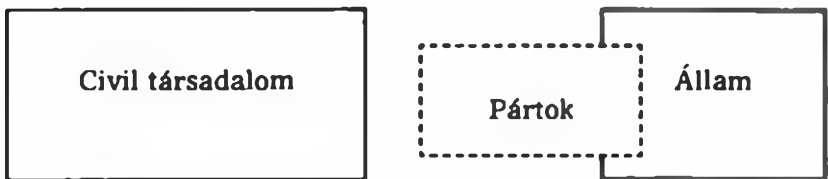
meghatalmazottjának szerepét, a tömegszervezetet a parlamenti párt támogatójának tartották. Ugyanennyire fontos, hogy miközben ezek a pártok tagokat toboroztak, a gyakorlatban nem tudták és nem is korlátozták a tevékenységüket bizonyos osztályok megnyerésére, hanem szélesebb körökhöz szóltak, igyekezvén támogatókat nyerni minden osztályból, noha a siker arányai számottevő különbségeket mutattak az osztályokat elválasztó vonalak mentén. Ideológiai értelemben tehát fenn tudták tartani az egységes nemzeti érdek iránti korábbi elkötelezettség eszméjét, amely áthatol a szektorok határain.

Amikor a jobboldal régebbi pártjai magukévá tették az új „gyűjtőpárt” modelljét, számos egyéb tényező is megjelent, amely aláásta a tömegpárti modellt mint normatív eszményt és mint gyakorlati szükségszerűséget is. Sok tekintetben a tömegpárt modellje a saját sikerének esett áldozatául. A politikai és szociális jogokért folytatott „nagy csaták” úgy egyesítették a tömegpártok kialakuló választói bázisát, ahogy tovább már nem lehetett fenntartani, míhelyt kivívták a kívánt jogokat. A szolidaritás iránti igény tovább csökkent, amikor az állam kezdte egyetemes alapokon nyújtani azokat a jóléti és oktatási szolgáltatásokat, amelyek korábban a párt és *pareutela* feladata volt. Mi több, a szociális körülmények javulása, a megnövekedett mobilitás és a tömegtájékoztatás fejlődése csökkentette az egykor jól körülhatárolt szociális bázisok tapasztalatainak különbözőségét (pl. Einhorn és Logue, 1988). Továbbá, nem csupán a tömegpárt szociális és politikai előfeltételei erodálódtak, de amint egyszer belekóstoltak a hivatalba, különösen pedig ha egyszer saját hatalomra tettek szert, az eredeti tömegpártok parlamenti vezérei is kezdték vonzóbbnak találni a gyűjtőpárti modellt. Azt követően, hogy élvezték a választási győzelem gyümölcseit, amibe beletartozott a politika számukra és választási támogatóik számára kívánatos vagy hasznos megváltoztatása, ezek a politikusok természetesen továbbra is nyerni akartak és ezért érdeklükben állt az eredeti *classe gardée* határain túl kiszélesíteni a választók megszólíthatóságát. Továbbá, amint hivatalba kerültek, rájöttek, hogy a gyakorlati kormányzás korlátjai és követelményei további kompromisszumokat követelnek, és kénytelenek olyan csoportokkal együtt munkálkodni, amelyek korábban a választási ellenzéküket alkották.

Mindez pedig elvezetett a fejlődés harmadik szakaszához, amikor a régi tömegpártok elkezdtek utánózni a régi pártoknak a felemelkedésükre adott válaszaikat, és így megindult mind a hagyományos baloldal, mind pedig a hagyományos jobb konvergenciája a gyűjtőpárt modellje felé. Ezeknek a pártoknak (továbbra is) lehet tagsága, de már nem törekszenek komolyan a megnyerésükre; ehelyett a párttagság egy lett a független tagságok sorában, amelyekkel az egyén rendelkezhet és amelyeket fenntarthat. A társadalmi homogeneitás hangsúlyozása helyett

a párt elfogadja a tagokat, bárhonnan jöjjenek is, sőt a politikával való egyetértés, nem pedig a társadalmi identitás alapján toborozza őket. A tömegpárt védekező választási stratégiája helyett, amely a fő hangsúlyt a korlátozott választói bázis mozgósítására és megtartására helyezte, a párt immár offenzív stratégiát követ, és felcseréli „a mélységi hatékonyságot a szélesebb közönségért és a közvetlenebb választási sikerért” (Kirchheimer, 1966: 184). Miközben folyik ez az átmenet, elhalványodik a pártok ideológiai és/vagy politikai különbsége, és a növekvő politikai konszenzus kibontakozása tovább gyengíti a különálló szavazótábor fenntartásának szükségletét és képességét. Továbbá a tömegkommunikációs rendszerek változása, különösen pedig a televízió mint a politikai információ legszélesebb körben használt forrásának elterjedése megerősíti azokat a feltételeket, amelyek lehetővé, sőt szükségessé teszik, hogy a pártok egyetemes mondanivalóval közvetlenül forduljanak a szavazókhoz és ne elsősorban a szilárd támogatóikhoz szóljanak és azok révén kommunikáljanak.

Ezzel egyidejűleg a pártok és az állam közötti kapcsolat is változik, és olyan új modellt sugall, amelyet a 3. ábra illusztrál. Ebben a modellben a pártok nem annyira az államra ható és abba behatoló civil társadalom képviselői, hanem inkább alkuszok a civil társadalom és az állam között, és a kormányon lévő párt (azaz a politikai kormányzat) létezése szükségképpen Janus-arcú. Egyfelől a pártok összesítik és prezentálják az állami bürokráciának a civil társadalom követeléseit, másfelől viszont a bürokrácia képviselőjében a lakossággal szemben ők védelmezik a politikai célokat.

3. ábra. A pártok alkuszként tevékenykednek az állam és a civil társadalom között

A tömegpártok is ellátják ezeket a funkciókat, de alapvetően megváltoztak, miután a gyűjtőpárt hatására meglazultak a kötelek az egyes pártok és a társadalom meghatározott szegmensei között. Az egyes pártok különbségei megmaradnak abban a tekintetben, hogy mennyire érzékenyen reagálnak a különböző

csoportok hozzájárulásaira, továbbá, hogy mely politikát hajlandók védelmezni, tehát még mindig van különbség aszerint, hogy éppen melyik párt van hivatalban (pl. Castles, 1982), a legtöbb csoport elvárja, illetve elvárják tőle, hogy képes legyen kooperálni bármelyik hatalmon lévő párttal. Ezért például miközben megmaradhatnak bizonyos formális kapcsolatok a szakszervezetek és a szociáldemokrata pártok között, a szakszervezetek nem csak hogy közvetlenül intézik ügyeiket a polgári pártokkal, ha éppen azok vannak hatalmon, hanem igencsak ugyanúgy folytatják ezt, amikor szociáldemokrata pártok vannak kormányon. És megfordítva: a szociáldemokrata pártok abban a helyzetben találhatják magukat, hogy szakszervezet-ellenes politikát védelmeznek, amit a láthatóan tőlük független körülmények tettek szükségessé.

Különösen helyénvaló az a gondolat, hogy a pártok alkuszként cselekednek a demokrácia pluralista felfogásának tükrében, ami melleleg nem véletlenül ezzel együtt fejlődött (Truman, 1951; Dahl, 1956). E nézet szerint a demokrácia lényege elsősorban a függetlenül szervezett érdekek közötti alku és meg egyezés. A pártok ezen érdekek között állandóan mozgó koalíciókat építenek, és a kompromisszumteremtői funkciójuk és egyik csoportnak a másik által való indokolatlan kizsákmányolásával szembeni garantáló szerepük szempontjából létfontosságú, hogy mindegyik párt minden érdek előtt nyitott legyen. A választások inkább vezetői csoportok között történnek és nem zárt társadalmi csoportok vagy kötött ideológiák versenyét jelentik. A régi tömegpárt, ahogyan Michels (1962 [1911]) felvetette, sokkal inkább állt a vezetés uralma alatt, mintsem hogy az igazi demokráciát testesítette volna meg, amit ideológiája képviselt, de a demokráciának ebben az új felfogásában a pártoligarchia inkább erény, mint hátrány. Ezért a gyűjtőpárt nem csupán a párvezérek önérdékű perspektívájából nézve vonzó, hanem normatívan is kívánatosnak bizonyul.

A pártok mint alkuszok modellje számos potenciálisan fontos következménnyel jár a pártok természetének és tevékenységének további fejlődésére. Először is a pártok mint alkuszok pozíciója a civil társadalom és az állam között arra utal, hogy maguknak a pártoknak is lehetnek a klienseikétől eltérő érdekeik a viszony mindkét felén. Mi több, valójában jutalékot szedhetnek szolgálataikért. Általában ugyan nem pontosan ezekkel a szavakkal, de a hivatal, mint személyes elismerés szerepe például a racionális politika downs-i modelljében (Downs, 1957), megfelel a szolgálatokért kapott jutaléknak.³ A jutaléknak nem kell egyének anyagi elismerésére szorítkoznia (pl. hivatal és a vele járó juttatások), hanem kiterjedhet a pártnak mint szervezetnek folyósított kifizetésekre, a párt vagy konkrét egyének politikai preferenciáinak védelmére is. Másodszor a párt azon képessége, hogy ellássa az alkuszi funkciót, nem csupán attól

függ, hogyan szólítja meg a választókat, hanem attól a képességtől is, hogyan tudja manipulálni az államot. De ha egy párt képes manipulálni az államot a civil társadalomban lévő kliensei érdekében, akkor arra is képes, hogy az államot a saját érdekeinek megfelelően manipulálja. Ezért, ahogyan Epstein (1986: 171) megjegyezte az amerikai „pártok mint közhasznú társulások” modelljével kapcsolatban, elképzelhető, hogy „a pártok mint sok szabályozott üzleti vállalkozás, (sikerrel) használják az állam hatalmát a saját érdekeik védelmére”.

Ami a legfontosabb, amikor az 1–3. ábrát dinamikusnak és nem három elszigetelt pillanatfelvételné szemléljük, felvetődik a lehetőség, hogy a pártok mozgása a civil társadalomtól az állam felé oly mértékben folytatódhat, hogy a pártok valósággal az államapparátus részévé válhatnak. Mi azt állítjuk, hogy pontosan ez az az irány, amerre az elmúlt két évtizedben a modern demokráciák politikai pártjai tartanak.

A PÁRTOK ÉS AZ ÁLLAM

Sokféle társadalmi, kulturális és különösen politikai fejlemény idézhető, amely megkönnyíti, sőt bátorítja is ezt a mozgást, hogy végül a pártok lehorgonyozzanak az államon belül. Köztük van a párttevékenységben való részvétel és érdeklődés szintjének általános hanyatlása, mivel a polgárok erőfeszítéseiket inkább másra fordítják, különösen olyan csoportosulásokra, ahol aktívabb szerepet játszhatnak és ahol a kérdések szűkebb körén belül valószínűbb a teljes egyetértés, továbbá ahol úgy érzik, hogy kifejthetik hatásukat. Ezért aztán a közvetlenebb, helyi jótéktér vonzóbbá válik, mint a távolabbi és nehézkes nemzeti porond, s közben a nyitott, egy ügyű csoportok (single issue groups) izgalmasabbak, mint a hagyományos, hierarchikus pártszervezetek (pl. Lawson és Merkl, 1988; Dalton és Kuechler, 1990). Ennek az egyik eredménye az, hogy a párttag-ság pusztán nagysága és elkötelezettsége általában nem képes lépést tartani egyfelől a választói tábor növekedésével, másfelől pedig a párttevékenység gyorsan növekvő költségeivel.

A pártok ezért kénytelenek voltak másutt keresni forrásokat, és ebben az esetben kormányozókként és tervényhozókként könnyű volt az államhoz fordulni. A követhető stratégiák között a fő szerepet a politikai pártoknak nyújtott állami szubvenció juttatása és szabályozása játszotta, amely, bár országonként más és más, napjainkban gyakorta jelenti az egyik fő pénzügyi és anyagi erőforrást, amelynek segítségével a pártok folytathatják tevékenységüket mind a parlamentben, mind pedig a szélesebb társadalomban (l. Katz és Mair, 1992; Mair, 1994).

Az állami szubvenció növekedése az elmúlt két évtizedben és várható további bővülése a jövőben jelzi annak a környezetnek

a legjelentősebb változását, amiben a pártok tevékenykednek. Ugyanakkor azonban hangsúlyozni kell, hogy ez a környezeti változás a pártok oldaláról nézve messze nem külső, hiszen maguk a pártok és kormányzati szerepük felelős végső soron mind az állami szubvenció szabályozásáért, mind pedig a pénzüsszegekért és erőforrásokért, amelyek a rendelkezésükre állnak. Mi több, azt is szükséges hangsúlyozni, hogy mivel ezek az állami támogatások gyakran összekapcsolódnak a korábbi pártteljesítménnyel vagy pozícióval, akár a választási siker vagy a parlamenti képviselő határozza meg azokat, segítenek fenntartani a meglévő pártokat, de egyidejűleg korlátokat is állítanak új csoportok felemelkedése elé. Hasonlóképpen, az elektronikus médiához való hozzájutás szabályai, amelyek a korábbi nyomtatott médiával szemben jelentős állami ellenőrzés és/vagy szabályozás alatt állnak, olyan eszközt jelentenek, amelyet a hatalmon lévők privilegizáltan használhatnak, míg a peremhelyzetűeket negligálni lehet. A szabályok ebben az esetben is országonként eltérőek, és egyes esetekben egyértelműen kevésbé korlátozóak és fontosak, mint másutt; mégis, egyfelől az elektronikus média, mint a politikai kommunikáció eszközének fontossága, másfelől az a tény, hogy ezeket a médiumokat az állam szabályozza, azaz a pártok az államon belül, a pártoknak korábban elképzelhetetlen erőforrást kínál.

Röviden az állam, amelyet meghódítottak a pártok és a pártok által meghatározott szabályok, az erőforrások kútforrásává változott, és általa a pártok nem csupán a saját túlélésüket biztosítják, hanem növelni tudják azon képességüket is, hogy ellenálljanak az újonnan mozgósított alternatívák kihívásainak. Ebben az értelemben az államból a támogatás intézményesített struktúrája lesz, fenntartja a belül lévőket és kizárja a kívülállókat. A pártok többé már nem egyszerű alkuszok a civil társadalom és az állam között, hanem az állam részévé válnak. Attól kezdve, hogy előbb a megbízottak szerepét játszották, majd később küldöttek voltak és még később, a gyűjtőpárt fénykorában vállalkozók lettek, mára félállami ügynökségekké váltak.

Ennek a stratégiának azonban van kockázata, a legfontosabb az, hogy a párt függ az olyan forrásokhoz való folyamatos hozzáféréstől, amelyek elvben kívül esnek az ellenőrzésén. Különösen annak a veszélye áll fenn, hogy a kormányból kimaradt pártot a forrásokból is kizárják. A párt korábbi modelljei esetében a választás megnyerése vagy elvesztése nagy különbséget jelenthetett a párt politikai célkitűzései szempontjából, de fennmaradását alig érintette, mivel a szervezetének fenntartásához szükséges erőforrásai a saját támogatói táborából származtak. Ezzel szemben az új megközelítésben a győzelem vagy a veszteség kevésbé befolyásolja a párt politikai céljait, mivel nincsenek nagy politikai csaták, ám igencsak nagy batással lehet a pusztta fennmaradására, mivel az ahhoz szükséges erőforrások

egyre inkább az államtól származnak. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a pártoknak nem kell ugyanúgy megküzdeniük a fennmaradásukért, mint amikor egykoron a politika meghatározásáért csatáztak, ugyanis amíg egyszerre csak egy politika létezhet, valamennyi párt fennmaradhat. Ebben az értelemben váltak a feltételek ideálissá a kartell alakításához, melynek keretében minden párt osztozik az erőforrásokon és mindegyik fennmarad.

A KARTELLPÁRT KIALAKULÁSA

Valójában a győztesek és vesztesek anyagi helyzetének különbségei drámai módon lecsökkentek. Egyfelől a „kormányzó pártok” garnitúrája ma már nem olyan korlátozott, mint egykor volt. A túlzott általánosítás veszélye mellett ma már valamennyi számottevő párt kormányzó pártnak tekinthető. Mindegyik hozzájuthat hivatalhoz. Kétségtelen, hogy létezik a szélsőséges kisebbségi pártok változatos csoportja, ők mindig is a hatalom peremén maradnak, beleértve a dán és a norvég Haladás pártokat is; de az ilyen kivételek teljes listája egyszerűen csak arra jó, hogy hangsúlyozzuk: milyen kevés jelentős párt következetesen kirekesztett, különösen ha a regionális és az országosnál alacsonyabb szintű kormányzást is figyelembe vesszük. Másfelől viszont még ha egy párt nem is vesz részt a kormányzásban, vagy még akkor is – mint a brit Munkáspárt esetében –, amikor egy párt hosszú ideig ellenzékben vegetál, ez ritkán jelenti azt, hogy nem jut hozzá az állami zsákmányhoz, vagy ne részesedne legalább pártfogói kinevezésekben. A médiához való hozzáférést többnyire nem befolyásolja, ha egy pártnak nincs kormányzati szerepe. Az állami támogatáshoz való hozzájutást sem befolyásolja, sőt egyes rendszerekben, mint amilyen Írországból és az Egyesült Királyságból van, az éppen ellenzékben lévő pártok a valóságban pontosan azért kapnak nagyobb szubvenciót, mert nem rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal, amelyeknek a kormányon lévők a birtokában vannak.

Látjuk tehát egy új párttípus, a kartellpárt kibontakozását, amit a párt és az állam egymásba hatolása, továbbá a pártközi összejátszás mintája jellemez. Ebben az értelemben talán helyesebb kartellpártok kialakulásáról beszélni, hiszen ez a fejlődés állítólagos versenytársak összejátszásától és együttműködésétől függ és olyan megállapodásoktól, amik szükségképpen megkívánják valamennyi vagy csaknem valamennyi releváns résztvevő hozzájárulását és kooperációját. Mindazonáltal, míg egy bizonyos szinten ez a fejlődés érinti a pártrendszer egészét, egyúttal a kartellen belül minden egyes párt szervezeti profilját érintő fontos következményekkel jár, ezért van értelme egyes számban beszélni a kartellpártokról.

Ez a folyamat azonban egyelőre kezdeti szakaszában tart. Mi több, ha figyelembe vesszük a kartellpártok kibontakozását elősegítő feltételek természetét, az is egyenetlen, nyilvánvalóbb azokban az országokban, ahol a pártok állami segítése és támogatása a leghangsúlyosabb és ahol a párttámogatás, a *lottizzazione* lehetőségei és az ellenőrzés a legfejlettebb. Végül pedig olyan folyamat ez, ami várhatóan ott fejlődik a legkönnyebben, ahol a politikai kultúrát a pártok közötti együttműködés és alkalmazkodás jellemzi. Ezért szorosabb és alaposabb vizsgálódástól függően ugyan, de becslésünk szerint a folyamat valószínűleg a legelőrehaladottabb olyan országokban, mint Ausztria, Dánia, Németország, Finnország, Norvégia és Svédország, ahol a pártközi együttműködés hagyományához a pártok mai bőséges állami támogatása társul, és ahol előnyben részesítik a pártokat a támogatói kinevezések, hivatalok stb. tekintetében. Másfelől viszont a folyamat valószínűleg ott a legkevésbé előrehaladott, például az Egyesült Királyságban, ahol a szembenálláson alapuló politikai hagyományhoz a pártszervezetek viszonylag korlátozott állami támogatása társul és ahol a támogatás lehetőségei, bár bővülnek, ugyancsak viszonylag korlátozottak.⁴

A KARTELLPÁRT JELLEGZETESSÉGEI

Mint fentebb említettük, a pártok különböző modelljei között – elit- vagy kádrcpárt, tömegpárt, gyűjtőpárt és most a kartellpárt – a legnyilvánvalóbb különbség abban a konkrét társadalmi és politikai összefüggésben mutatkozik, amiben ezen pártok mindegyike kibontakozott, és amit az egyszerűség kedvéért bizonyos időszakokhoz köthetünk (lásd az 1. táblázatot, ahol a négy pártmodell különböző jellegzetességeit egymás mellett helyeztük el). Ugyanakkor azonban messze nem ez volt az egyetlen, ami befolyásolta a pártfejlődést, mert mint láttuk, konkrét párttípusok gyakran túléltek a kezdeti felemelkedésüket előmozdító körülményeket. Így a tömegpártok nem váltották le rövid úton az elitpártokat, hanem mindkettő fennmaradt egymás mellett még az általános választójog bevezetése után is ugyanúgy, ahogyan a tömegpártok is tovább léteztek azt követően, hogy kifejlődött a gyűjtőpárt, és a gyűjtőpártok is tovább működnek a kartellpártok megjelenése ellenére. Mi több, a mai pártok nem feltétlenül kartellpártok, mint ahogy az előző generációk elitpártjai vagy tömegpártjai, gyűjtőpártjai sem feleltek meg teljesen a típusuknak. Ezek a modellek sokkal inkább képviselnek heurisztikusan kényelmes, sarkított típusokat, amelyekhez az egyes pártok bármilyen adott időpontban többé vagy kevésbé közelítenek.

1. táblázat. Pártmodellek és jellegzetes vonásaik

Jellegzetes vonások	Elitpárt	Tömegpárt	Gyűjtőpárt	Kartellpárt
Időszak	XIX. század	1880-1960	1945-	1970-
Szocio-politikai bevonás mértéke	Korlátozott szavazati jog	Szavazati jog megadása, tömeges választójog	Tömeges választójog	Tömeges választójog
A politikailag releváns erőforrások szétosztásának szintje	Erősen korlátozott	Viszonylag koncentrált	Kevésbé koncentrált	Viszonylag diffúz
A politika fő céljai	Kiváltságok elosztása	Társadalmi reform (vagy annak ellenzése)	Társadalom jobbítása	A politika mint foglalkozás
A pártverseny alapja	Öröklött státus	Képviselői teljesítmény	Szaktitikai hatékonyság	Menedzseri készségek, hatékonyság
Választási verseny sémája	Kezelt	Mozgósítás	Kompetitív	Korlátok között tartott
A pártmunka és a pártkampány természete	Irreleváns	Munkaintenzív	Mind munka-, mind tőkeigényes	Tőkeigényes
A párt erőforrásainak fő eredete	Személyes kapcsolatok	Tagsági díjak és hozzájárulások	Hozzájárulások a források nagy változatosságától	Állami szubvenció
Az egyszerű párttagok és a párteit kapcsolatai	Az elit azonos az „egyszerű” tagsággal	Lentről felfelé az elit köteles beszámolni a tagságnak	Főntről lefelé; a tagság az elit szervezett vezérszervezői	Stratarchia; kölcsönös autonómia

A tagság jellege	Kicsi és elitisztikus	Nagy és homogén; aktívan toborozzák és megkötik; a tagság az identitás logikus következménye; a hangsúly a jogokon és kötelességeken van	A tagság nyitott mindenki előtt (heterogén) és bátorítják; a jogokat hangsúlyozzák, de a kötelességeket nem; a tagság az egyéni identitás szempontjából marginális	Sem a jogok, sem a kötelességek nem fontosak (elhomályosul a különbség a tag és a nem tag között); a hangsúly a tagokon mint egyéneknek és nem mint szervezett testületen; a tagokat értékelik, mert hozzájárulnak a mítosz legitímálásához
A kommunikáció pártcsatornái	Személyközi hálózatok	A párt megteremti a saját kommunikációs csatornáit	A párt versenyez a pártoktól független kommunikációs csatornákhöz való hozzájutásért	A párt kiváltságos hozzájutást szerez a kommunikáció állam által szabályozott csatornához
A párt helyzete a civil társadalom és az állam között	A határ az állam és a politikailag releváns civil társadalom között nem világos	A párt a civil társadalomhoz tartozik, kezdetben mint a civil társadalom újonnan releváns szegmensének képviselője	Pártok mint a civil társadalom és az állam közötti versengő alkuszok	A párt az állam részévé válik
Képviselési stílus	Megbízotti	Küldötti	Vállalkozói	Az állam ügynöke

A pártok legfontosabb és az idők folyamán változó jellegzeteségei között vannak azok, amelyek a pártok közötti versengés alapján a politikai célokat érintik. Abban az időszakban, amikor az elitpárt volt az uralkodó, a politikai célok és konfliktusok jobbra az előjogok elosztására összpontosultak, és a pártok a követőiknek tulajdonított státus alapján versengtek egymással. A tömegpárt kifejlődésével a politikai szembenállás lényege a társadalmi reform (vagy annak ellenzése) volt, és a pártok képviseleti képességük szerint vetélkedtek. A gyűjtőpárt megjelenésével a politikai célok zömükben tudatosak voltak, de inkább a társadalom jobbítására és nem az átfogó reformra irányultak, miközben a pártok nem annyira képviseleti képességük alapján, hanem politikaformáló hatékonyságuk szerint versengtek egymással. Végül a kartellpárt megjelenésével elérkezett egy olyan korszak, amikor – legalábbis most – a politikai célok egyre inkább önmagukra vonatkoztatottak, a politika pedig foglalkozássá vált, mégpedig szakképzettségen alapuló foglalkozássá, és a kialakuló, korlátozott pártközi verseny alapját az az igény képezi, hogy az egyes pártok a hatékony és tényleges irányítást a maguk képességének tartják.

Ezért tehát a választási verseny sémái is különböztek. Az elitpártok közötti versenyt hatékonyan kezelték és ellenőrizték. Ezt a sémát radikálisan aláasta a választójog kiterjesztése és a tömegpártok megjelenése. Ezek a pártok a lakosság mozgósítása alapján akartak győzni. A választási verseny új stílusát a legjobban, ha nem is mindig a legtípusosabban a tömegpártok azon próbálkozásaiban érhetjük tetten, amikor igyekeztek a szavazókat kizárólagos választói táborokkal megosztani, és amit Lipset és Rokkan (1967: 51) a „támogatói piac beszűkítésének” nevez. A gyűjtőpárt esetében a választási stratégiák fokozott versenyt hoztak. Szavazatokat kellett nyerni, és a pártok érdekesnek tartották megszerezni még akkor is, ha ennek a versenynek az alapját már nem fontos kérdések alkották, hanem inkább a politikai hatékonyság körül forgott. Ma már azonban elmondható, hogy ezt a sémát is megkérdőjelezte a kartellpárt megjelenése, mert nyomában a versenyt ismét csak keretek között tartják és kezelik. Nem vitás, hogy a pártok még mindig versengenek, de abban a tudatban, hogy versenytársaikkal osztoznak a kollektív szervezeti fennmaradás kölcsönös érdekében és egyes esetekben még a verseny korlátozott ösztönzése helyébe is a versengés elkerülésének pozitív ösztönzője lépett. Ezt talán semmi sem példázza jobban, mint a juttatások megosztása a főbb olasz pártok között, beleértve időnként még a kommunistákat is, akik – úgymond – ellenzékben voltak. Más nyilvánvaló példák között van a mandátumok feletti osztozkodás és a Svájci Szövetségi Tanács elnöki tisztségének rotációja a négy fő párt között, a polgármesteri kinevezések felosztása Hollandiában és sok ameri-

kai államban a „hatalmon lévők védelmében” körzethatár-módosítással elért új kinevezések gyakorlata.

A választási verseny új stílusa következményekkel jár, de részben a következménye is a pártok forrásalapjaiban, valamint a pártmunka és kampányigények típusában történt változásoknak. Az elitpártok, mint említettük, pénzbeli és egyéb forrásaik nagy részét személyes kapcsolataikból merítették, és csekély figyelmet szenteltek a kampányigényekre. A tömegpártok munkaigényes szervezeteket építettek ki, és tevékenységüket tagdíjából és hozzájárulásokból finanszírozták, továbbá saját kommunikációs csatornákat alakítottak ki. Ez kevésbé volt nyilvánvaló a gyűjtőpárt esetében, amely bár nagymértékben a tagságára támaszkodott mind a finanszírozás, mind a kampány tekintetében, a források szélesebb köréből kezdett hozzájárulásokat gyűjteni és elmozdult a tőkeigényesebb kampány irányában. Ezek az új pártok kevesebb súlyt helyeztek a saját, független kommunikációs csatornákra és egyre nagyobb erőfeszítést fejtettek ki a pártoktól mentes kommunikációs hálózatok megnyeréséért folytatott versenyre, továbbá mind több erőforrást fordítottak a hivatásos publicisták és médiaszakértők foglalkoztatására (Pancbianco, 1988: különösen a 12. fejezet). Ez utóbbi mintát a kartellpártok átvették, kampányaik ma már csaknem kizárólag tőkeigényesek, professzionálisak és centralizáltak, továbbá egyre inkább az állam által nyújtott szubvencióból és egyéb juttatásokból, előjogokból merítik támogatásukat.

Mindez hatással van a párttagság, valamint a párttagság és a pártvezetés kapcsolatának jellegére is. Az elitpárt esetében természetesen csak a pártvezérek a tagok, ebben az esetben tehát ezek a kérdések fel sem merülnek. Ezzel szemben a tömegpárt esetében létezik a nagy és homogén tagság, amely jogot formál a pártelit ellenőrzésére és akiknek a nevében a pártelit cselekszik. Ám miközben a párttagokat aktívan toborozzák és a párton belül jogokat és kiváltságokat élveznek, a tagság számottevő feladatokat és kötelezettségeket is jelent. A gyűjtőpárt is hangsúlyozza a tagságot és a szervezeten belül tagjainak jogokat biztosít, de sorait a támogatók szélesebb köre előtt nyitja meg és nem kívánja meg az elkötelezettség azonos szintjét. A vezetők többé már nem elsősorban a tagságnak tartoznak elszámolással, hanem a választók szélesebb körének. Ebben az értelemben a tagok inkább vezérszurkolók, és az autoritás sémája a fentről lefelé és nem a lentől felfelé mozgást mutatja. Végül a kartellpárt tagjainak ugyan több joguk lehet a gyűjtőpárt tagjainál, helyzetük mégis kevésbé privilegizált. Elhomályosulhat a különbség a tagok és a nem tagok között, mivel a pártok minden támogatót várnak, legyenek akár formálisan tagok, akár nem, hogy részt vegyenek a párt tevékenységében és döntéseiben. Ami még ennél is fontosabb, amikor a tagok jogait gyakorol-

ják, sokkal inkább egyénekként teszik és nem küldötteik révén. Ezt a gyakorlatot a legegyszerűbben a jelölógyűlések és pártkongresszusok helyett a postai szavazás révén történő jelölt- és vezetéválasztás mutatja. A párttagság ilyen atomizált felfogását tovább erősíti, hogy az embereknek megengedik a központi párthoz való közvetlen tartozást, megkerülve a helyi szervezeteket és a helyi szervezőket is. Így lehetővé válik egy olyan párt, amely minden ügyét egyetlen központból intézi, egyszerűen választókerületekre, régiókra vagy városokra osztja fel levelezési listáját, amikor jelöltek bizonyos csoportját kell kiválasztani vagy amikor számottevő politikai döntést kell jóváhagyni.

Az eredmény olyan vezetés, amely a párton belül és kívül is legitimálja a pozícióját azzal, hogy nagy és formálisan felhatalmazott tagságot tudhat maga mögött. Ugyanakkor megnövekedett az autonómiája, hiszen az atomizált tagság kisebb valószínűséggel támaszt kihívásokat, és a helyi aktivisták mint szükséges közvetítők pozíciója is megingott. A pártoknak persze még mindig szükségük van a helyi tisztségviselőkre, akik gondot okozhatnak a központi pártnak, amennyiben olyan politikákat vagy stratégiákat képviselnek, amelyek ellentétesek az országos vezetés által támogatottakkal. Mindemellett azonban a helyi vezetők mindig vonakodni fognak attól, hogy beavatkozzanak az országos ügyekbe, mert tudják, hogy az országos vezetőség ilyen kihívás esetén közvetlenül a tagokhoz fordul. Ami pedig a helyi ügyeket illeti, mindkét fél érdeke bátorítani a helyi autonómiát. A helyi tisztségviselők szempontjából mindig kívánatos, ha viszonylag szabad kezet kapjanak, a központi párt részéről pedig az autonóm helyi párt inkább képes felébreszteni az érdeklődést, ösztönözni a részvételt, és nagyobb valószínűséggel teszi a pártot vonzóvá a potenciális tagok és támogatók előtt. Ezért tehát mindkét fél érdeke, hogy szabad kezet biztosítson a másiknak. Ennek eredménye a stratarchia.

DEMOKRÁCIA ÉS A KARTELLPÁRT

Ahogy a pártszerveződés valamennyi korábbi modelljéhez (elitpárt, tömegpárt, gyűjtőpárt) a demokrácia megfelelő modellje kapcsolódott, a kartellpárt mint empirikus jelenség kibontakozásához is hozzátartozik a demokrácia normatív modelljének a revíziója. Ebben a felülbírált modellben a demokrácia lényege a szavazóknak abban a képességében van, hogy választhatnak a politikai pártok által összeállított étlapról. A pártok vezetői csoportokból állnak, amelyek versengenek a kormányzati hivatalok elfoglalásának lehetőségéért és azért, hogy felelősséget vállaljanak a következő választáson a kormány teljesítményéért. Bizonyos értelemben ez csupán a gyűjtőpárt vagy a demokrácia elitista modelljének a fokozása, a lényeg az, ami ebből a megha-

tározásból hiányzik. A demokrácia ugyanis abból áll, hogy az elitek kedveskednek a tömegeknek, nem pedig a politikaformálás lakossági részvételéből. A választó törődjön inkább az eredményekkel és ne a szakpolitikával, amely a profik birodalma. A pártok profik társulásából állnak és nem az állampolgárok vagy az értük létező szövetségek alkotják.

Más értelmezésekben azonban a demokrácia kartellpárti modellje alapvetően más. A korábbi modellek központi eszméje a hivatali váltógazdaság volt, nem csupán olyan pártok voltak, amelyek egyértelműen „belül” voltak, míg mások egyértelműen „kívül”, hanem a politikusok fő ösztönzője attól való félelmük volt, hogy a választók elmozdítják őket a hivatalukból és ezért figyeltek a polgárokra. A kartellmodellben azonban egyik nagy párt sincs soha határozottan „kívül”. Következésképpen megerősödött az a vélemény, miszerint a választói demokrácia olyan eszköz, amely segítségével a hatalmon lévők ellenőrzik az alávettetteket és nem fordítva. Ahogy a pártprogramok egymáshoz mind hasonlóbbá válnak és a kampányok amúgy is az elfogadott célokra orientálódnak, nem pedig a verseny eszközei, egyre csökken annak a mértéke, hogy a választási eredmények befolyásolják a kormányzat cselekvését. Mi több, ahogy a hivatalban lévő és azon kívüli pártok közötti különbségek egyre jobban elhomályosulnak, csökken annak a mértéke, ahogy a szavazók akárcsak az általános elégedetlenség alapján megbüntethetnék a pártokat. Ugyanakkor a részvétel bevonja a szavazót a választási folyamatba, és azzal, hogy a választásokat teszik a politikai tevékenység legitim csatornájává, a többi, potenciálisan hatékonyabb csatorna legitimitása csökken. A demokrácia a társadalmi stabilitás elérésének, s nem a szociális változásnak az eszköze, a választások pedig az alkotmány „méltóságteljes” részei lesznek.

Másképpen fogalmazva: a demokráciát már nem olyan folyamatnak tekintik, amelynek révén a civil társadalom korlátokat szab és ellenőrzést gyakorol az állam felett, ehelyett szolgálattá válik, amit az állam nyújt a civil társadalomnak. A politikai vezetést is meg kell újítani, és a választások kínálják azt a békés rituálét, amelynek segítségével ez elérhető. Szükség van a visszacsatolásra, ha a hatalmon lévők széles körben elfogadható kormányzást akarnak, és a választási verseny, amely jelzi a politika és eredményei iránt a lakosság elégedettségét (vagy a vele szembeni elégedetlenségét), biztosítja ezt az információt. Ezért az állam tartja a versenyen alapuló választásokat. Mivel azonban a demokratikusan megívott választási versenyhez, legalábbis annak mai értelmezésében, szükség van a politikai pártokra, az állam biztosítja a politikai pártokat (vagy garantálja azok biztosítását). Végül persze a hatalmon lévő pártok maguk az állam, amely ezt a szolgáltatást nyújtja, ezért aztán a pártok saját létezésüket garantálják.

A pártpolitika, mint teljes munkaidős pálya elismerése egy sor olyan tendencia elfogadását, sőt bátorítását jelenti, amit a demokrácia korábbi felfogásai nem tartottak kívánatosnak. Míközben ezeknek a tendenciáknak a viszonya a pártkartellhez akár előfeltételként, akár következményként egyenes, a pártok és a választások irányában mégis alapvető irányváltást jelent. A legfontosabb, hogy a politikusok növekvő szükségét érzik a választási vereség költségcsökkentésének. Ez persze egyetemes törekvés, ami gyakorta vezet a választások átfogó felfüggesztéséhez olyan országokban, ahol a választási politika normái nem szilárdultak meg. A nyugati országokban, ahol ez nyilvánvalóan nem járható, az alternatíva az, hogy mindenkinek adjanak állami szubvenciót és támogatást, illetve hagyják, hogy különböző koalíciók legyenek hivatalban különböző szinteken és helyeken, és így tovább. Ennek egyik következménye a verseny tompítása. Mi több, miután a politikusok hosszú távú életpályát követnek, politikai ellenfeleiket szakmabelinek tekintik, akiket ugyanúgy foglalkoztatásuk biztonsága hajt és ugyanolyan nyomásokkal találják szemben magukat, továbbá akikkel hosszú távon kell tevékenykedni. A stabilitás fontosabbá válik, mint a diadal, és a politikából munka lesz, nem pedig hivatás.

KIHÍVÁSOK A KARTELLPÁRTTAL SZEMBEN

Igaz ugyan, hogy a kartellpártok képesek egymás közt korlátozni a versenyt, az általánosabb politikai oppozíciót természetesen nem tudják elfojtani. Különösen ez a helyzet, ahogy a pártok, egyedül vagy csoportosan egyre szorosabban kötődnek az államhoz és megszűnnek a civil társadalom és az állam közötti hatékony kommunikáció csatornáiként működni. Ehelyett a pártok kívánalmakat fogalmazznak meg az állammal szemben a civil társadalom konkrét csoportjai nevében, ezek a csoportok pedig maguk is úgy találják, hogy követelésekkel kell fellépniük a párttal/állammal szemben. Ezért a követelések megfogalmazása egyre inkább az érdekképviselői szervek dolga lesz. Egyes esetekben persze, és különösen ami a nagyobb és jobban megszilárdult csoportok érdekképviselőit illeti (például szakszervezetek, munkáltatói szövetségek), ők már kifejlesztették a maguk kapcsolatait az állammal, és ezek nem sokban különböznek azoktól, amiket a pártok alakítottak ki. Ezt a jelenséget nevezték el „neokorporatizmusnak” és ez egyebek között kiváltságos és biztos pozíciók adását jelenti bizonyos csoportoknak cserébe a „jó magaviseletükért”. Ám pontosan azért, mert ezeket a megszilárdult csoportokat kooptálják a rendszerbe, gyakran nem akarnak, vagy nem képesek bizonyos követeléseket kifejteni, és ez elvezethet alternatív, nem ritkán rövid életű és harány szerveződések megjelenéséhez.

Mindebből feltételezhető, hogy a kartellpártok által megteremtett önvédelmi mechanizmusoknak megvan a maguk belső ellentmondása. Amilyen mértékben a kartellpártok korlátozzák a szervezeten belüli nézetkülönbségek lehetőségét, minimálisra csökkentik a kartellen belüli verseny következményeit és védekeznek a választói elégedetlenség következményeivel szemben, olyan mértékben akadályozzák a választásokat abban, hogy legalább azt a minimális visszacsatolási funkciót ellássák, amit a demokrácia új modellje rájuk bíz. Mindez még tovább megy, ha a nagy érdekképviseleti szerveket is a neokorporatív elrendezések önvédelmi ernyője alá vonják. Ugyanakkor azonban ezzel nem lehet megakadályozni a kartellen kívüli kihívásokat még akkor sem, ha korlátokat tudnak állítani az új pártok útjába, amelyek be akarnak jutni a rendszerbe, például azzal, hogy az állami szubvenciót a korábbi választási teljesítményhez kötik vagy korlátozzák választási szereplésüket. Még fontosabb, hogy a kizárásra tett kísérletek vissza is üthetnek, mert a kizárt újhíttűeknek olyan fegyvert adnak a kezükbe, amivel mozgósíthatják az elégedetlenek támogatását. Ezért hasonlatosan ahhoz, ahogy az elitpártok megteremtették a tömegpártok kibontakozásának és sikerének társadalmi és gazdasági feltételeit, és ahogyan a gyűjtőpárt vezetett el a kartellpárt megjelenéséhez szükséges feltételekig, a kartell közelmúltbeli sikere elkerülhetetlenül kifejleszti a saját ellenzékét.

A rendszerbe betörni kívánó új pártok természetesen ideológiai kérdések széles köre alapján folytathatnak kampányt, hogy támogatókat nyerjenek. A tapasztalat azonban egyre inkább arra utal, hogy az egyetlen konkrét, egybe hívó felszólítás, ami sok új párt esetében közösnek bizonyul és különösen hatékonyan mozgósítja a támogatókat (például az Egyesült Államokban a Ross Perot-kampány tapasztalatai, vagy a kanadai reformpárt kampánya), az a követelés, hogy „zúzzák szét” a megszilárdult politika „öntőformáját” (lásd például: Poguntke, 1994; Scarrow, 1994). Ez a követelés sok esetben jobbra csak retorika és képviselői, különösen azok, akik az új középosztályokban keresik támogatóikat – a hollandiai Demokraták 66 párttól kezdve a brit Liberális Demokrata és az ír Progresszív Demokrata Pártjáig – gyakran felettebb készségesen hajlandók csatlakozni a rendszerhez, amit pedig kezdetben megtagadtak. Más esetekben is, mint sok zöld párt példája mutatja, ahol a szembenállás mélyebb gyökerű, ezekről a követelésekről is kiderül, hogy képesek alkalmazkodni és kooptálhatók.

Egyes esetekben azonban a tiltakozás radikálisabb elégedetlenségbe torkollik. Mindenesetre ez a helyzet a különféle új szélsőjobboldali pártok esetében, mint amilyen a belgiumi Vlaams Blok, a franciaországi Nemzeti Front, a svájci Nemzeti Akció, vagy talán még a svédországi Új Demokrácia is ez utóbbi mintha követni kívánná a szomszédos Dánia és Norvégia Ha-

adás pártjainak nyomdokait. És ugyanez igaz az egyre harsányabb osztrák Szabadságpártra is. Mindezek a pártok láthatóan mélységesen demokráciaellenes és gyakran idegengyűlölő ellenzéket alkotnak szemben azzal a konszenzussal, ami manapság a legtöbb nyugati demokráciában érvényesül és ez nyilvánvalóan támogatottságuk legfőbb bázisa. De talán még szembezőköbb az a tény, hogy ezek közül sok párt nagy előnyökre tesz szert azon feltételezett képessége jóvoltából, hogy fel tudja törni, amit gyakran a bevett politikai alternatívák között létező „meghitt” elrendezésnek neveznek. Ezért tehát valójában a kartellként való működés, az a kísérlet, hogy ne legyenek a bevett alternatívák között egyértelmű „győztesek” és „vesztesek”, és az állam feletti ellenőrzés kiaknázása olyan erőforrásokat szül, amelyek fölött osztozhatnak a kartellpártok, ezzel viszont akaratlanul pontosan azt a muníciót szolgáltatják, amivel a jobboldali tiltakozók hatékonyabban vívhatják háborújukat. Ezek az új tiltakozók nem a párttal szemben jelentenek kihívást; végtére is tiltakozásukat párt szervezi. De önmagukat a kartellpárt kihívójának látják és ezt a kihívást jószerivel a kartellpártok tevékenysége fűti és ezért hosszabb távon hozzájárul a tiltakozás legitimálásához.

A tanulmány elején megjegyeztük, hogy a mai irodalom nagy része a pártok hanyatlásáról, kudarcáról beszél. Szerintünk ez a hangsúly alapvetően téves. A valóságban kevés tényleges bizonyíték van arra nézve, hogy véget érne a pártok kora. Ellenkezőleg, igaz ugyan, hogy bizonyos vonatkozásokban a pártok kevesebb hatalommal rendelkeznek, mint korábban, főképpen kevésbé intenzív párthűséget élveznek, kevesebb a követőjük, kevésbé különülnek el a politikai identitások, más tekintetben azonban pozíciójuk megerősödött, nem utolsósorban azoknak a megnövekedett erőforrásoknak köszönhetően, amelyeket az állam (az államban lévő pártok) a rendelkezésükre bocsát. Az bizonyos, hogyha a tömegpártot tekintjük modellnek, ahogyan az irodalom nagy része láthatóan ezt teszi, akkor a főáramban lévő pártok talán a korábbinál kisebb hatalommal rendelkeznek. Azaz kevésbé nagyhatalmú tömegpártok. De, mint mondtuk, ez nem megfelelő mérce, mert nem veszi figyelembe, hogy a pártok miképpen alkalmazkodnak a saját fennmaradásuk biztosítása érdekében és azt sem, hogy milyen új forrásokra tesznek szert a láthatóvá vált gyengeségek ellentételezéseként. Röviden: ezek más pártok. Talán szilárdabb talajon mozgunk, ha a párt hanyatlása helyett a párttal szemben megmutatókozó kihívásokról beszélünk, bár alapvetően ez is téves. Amit ma a nyugati demokráciákban látunk, az nem annyira kihívás a párttal, mint olyannal szemben általában, hanem a kihívás óhatatlanul sokkal inkább a kartellpárttal szemben fogalmazódik meg.

JEGYZETEK

- ¹ Így például Lawson és Merkl (1988: 3), akik megjegyzik, hogy „a pártok nagyarányú hanyatlásának jelensége, amit az amerikai politikai rendszer keretei között gyakran észlelnek, egyre jobban megmutatkozik más politikai rendszerekben is”; vagy Selle és Svasand (1991: 459–60), akik rámutatnak az 1970-es évek óta az irodalomban látható „felettebb pesszimista” perspektívára, olyan tendenciákra, amelyeknek alapján egyesek azt a következtetést vonták le, hogy „a pártok többé már nem működnek olyan jól, mint egykoron”. És valóban, a pártok hanyatlásáról annyira általánossá vált a szóbeszéd, hogy már 1980-ban Stephen L. Fisher (1980) a „Pártok hanyatlása” téziszéről úgy írt, hogy láthatóan nem volt szüksége másokat idézni. Lásd még: Finer (1984).
- ² Ugyanez mondható el Panebianco választási-professzionális pártjáról, ami első sorban abban különbözik a gyűjtőpárttól, hogy a szervezetében profik és tanácsadók dolgoznak és nem pártbürokraták.
- ³ David Mayhew (1974) pontosan ezeket a kifejezéseket alkalmazza, amikor az amerikai kongresszusban a vezetői posztokkal történő személyi jutalmazást írja le.
- ⁴ Az Egyesült Királyság különös eset, ahol a kartellpárttal összefüggő magatartás kevésbé szembetűnő. A parlamenti pártra helyezett hangsúly ugyan látszólag elősegítene a kartellalakítást, ez a hivatali váltógazdaság erőteljes elvárásától függ. A Munkáspárt látszólagos képtelensége a hatalomba való visszatérésre és a konzervatívok látszólagos szilárd hatalma mindkét pártot kartellelenséggel magatartásra ösztönözte. Ezért például a Munkáspárt inkább hajlott az arányos képviseletre, ami megtörné a hivatalviselés kétpárti monopóliumát (ma már ténylegesen egypárti monopólium), a konzervatívok viszont egyre kevésbé hajlottak arra, hogy kinevezésekben és megtiszteltetésekben osztozzanak a Munkáspárttal (J. Webb, 1994).

IRODALOM

- Beer, Samuel H. (1969) *Modern British Politics*, 2nd edn. London: Faber and Faber.
- Castles, Francis, ed. (1982) *The Impact of Parties*. London: Sage.
- Dahl, Robert (1956) *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Dalton, Russell and Kuechler, Manfred, eds. (1990) *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Duverger, Maurice (1954) *Political Parties: Their Organization and Activities in the Modern State*. London: Methuen.
- Einhorn, Eric S. and Logue, John (1988) Continuity and Change in the Scandinavian Party Systems in Steven B. Wolinetz (ed.) *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*, pp. 159–202. London: Routledge.
- Epstein, Leon (1986) *Political Parties in the American Mold*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Finer, S. E. (1984) The Decline of Party? in Vernon Bogdanor (ed.) *Parties and Democracy in Britain and America*, pp. 1–6. New York: Praeger.
- Fiorina, Morris (1981) *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fisher, Stephen L. (1980) The „Decline of Parties” Thesis and the Role of Minor Parties, in Peter. H. Merkl (ed.) *Western European Party Systems: Trends and Prospects*. New York: Free Press.

- Katz, Richard S. and Mair, Peter, eds. (1992) *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organization in Western Democracies, 1960-90*. London: Sage.
- Kirchheimer, Otto (1966) The Transformation of West European Party Systems, in Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*, pp. 177-200. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lawson, Kay, ed. (1980) *Political Parties and Linkage: A Comparative Perspective*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lawson, Kay (1988) When Linkage Falls, in Kay Lawson and Peter H. Merkl (eds) *When Parties Fail*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lawson, Kay and Merkl, Peter H. (1988) Alternative Organizations: Environmental, Supplementary, Communitarian, and Antiauthoritarian, in Kay Lawson and Peter H. Merkl (eds.) *When Parties Fail*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lipset, S. M. and Rokkan, Stein (1967) Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction, in S. M. Lipset and Stein Rokkan (eds.) *Party Systems and Voter Alignments*, pp. 1-63. New York: The Free Press.
- Mair, Peter (1994) Party Organizations: From Civil Society to the State, in Richard S. Katz and Peter Mair (eds.) *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.
- Mayhew, David R. (1974) *Congress: The Electoral Connection*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Michels, Robert (1962 [1911]) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies*. New York: The Free Press.
- Neumann, Sigmund (1956) Towards a Comparative Study of Political Parties, in Sigmund Neumann (ed.) *Modern Political Parties*, pp. 395-421. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Ostrogorski, M. I. (1902) *Democracy and the Organization of Political Parties*. London: Macmillan.
- Panbianco, Angelo (1988) *Political Parties: Organisation and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizzorno, Allesandro (1981) Interests and Parties in Pluralism, in Suzanne D. Berger (ed.) *Organizing Interests in Western Europe*, pp. 247-84. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poguntke, Thomas (1994) Explorations into a Minefield: Anti-Party Sentiment - Conceptual Thoughts and Empirical Evidence, előadás a pártellenes érzelmekről rendezett műhelyvitán, ECPR Joint Sessions, Madrid.
- Pomper, Gerald M. (1992) Concepts of Political Parties, *Journal of Theoretical Politics* 4(2): 143-59.
- Ranney, Austin (1962) *The Doctrine of Responsible Party Government*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rose, Richard and McAllister, Ian (1986) *Voters Begin to Choose: From Closed-Class to Open Elections in Britain*. London: Sage.
- Sainsbury, Diane, ed. (1990) *Party Strategies and Party - Voter Linkages*, az *European Journal of Political Research* különszáma, 18.
- Scarrow, Susan (1994) The Consequences of Anti-Party Sentiment: Anti-Party Arguments as Instruments of Change előadás a pártellenes érzelmekről rendezett műhelyvitán, ECPR Joint Sessions, Madrid.
- Selle, Per and Svasand, Lars (1991) Membership in Party Organizations and the Problem of Decline of Parties, *Comparative Political Studies* 23: 459-77.
- Truman, David (1951) *The Governmental Process*. New York: Knopf.
- Webb, Paul D. (1994) Party Organizational Change in Britain: The Iron Law of Centralization? in Richard S. Katz and Peter Mair (eds.) *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.